

Goniszewski, Piotr. 2021. „Jezus zwany Mesjaszem, co się tłumaczy Chrystus” (MtSzemTob 1,17). Socjoretoryczna analiza Ewangelii Dzieciństwa z hebrajskiej Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob) (Uniwersytet Szczeciński. Rozprawy i Studia [MCCXLV] 1221). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. ISBN 978-83-7972-488-8, ss. 304.

Goniszewski, Piotr. 2021. „Jezus zwany Mesjaszem, co się tłumaczy Chrystus” (MtSzemTob 1,17). Socjoretoryczna analiza Ewangelii Dzieciństwa z hebrajskiej Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob) (Uniwersytet Szczeciński. Rozprawy i Studia T. [MCCXLV] 1221). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. ISBN 978-83-7972-488-8, pp. 304.

Piotr Goniszewski jest jednym z nielicznych biblistów, który swoje zainteresowania koncentruje nie tylko na samym tekście biblijnym, ale również na jego średniowiecznej recepcji i to w wyjątkowej sferze językowej, ponieważ w kojarzącej się głównie z Pismem Świętym

¹ Dr hab. Anna Rambiert-Kwaśniewska, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.

hebrajszczyźnie. Recenzowana publikacja składa się ze wstępu, czterech rozdziałów i zakończenia. Niezwykle cennym dodatkiem jest aneks zawierający autorski przekład całości dzieła. Część wstępną swojej rozprawy otwiera autor odwołaniem do bardzo ważnego toposu *parting of the ways* w odniesieniu do Kościoła i Synagogi, wskazując, że proces ten skutkował nawet aktami agresji. Zauważa jednak, że „nawet w tak zarysowanym obrazie relacji pomiędzy chrześcijaństwem a judaizmem można znaleźć ślady trwania pierwotnego związku tych dwóch tradycji religijnych” (s. 7), czego przykładu upatruje w hebrajskiej „Ewangelii Mateusza” autorstwa Ibn Szapruta. Podkreśla, że wśród badaczy (z G. Howardem i W.L. Petersonem na czele) wciąż nie ma zgody odnośnie do przyczyn powstania przekładu i motywacji tłumacza, a nawet do jednorodności dzieła. Uważa, że metoda socjoretoryczna jest odpowiednim narzędziem, by wyjść z tego impasu i wypracować konsensus. Przy okazji omawiania problemów, podaje *status quaestionis*, uwzględniając zarówno wydania przekładów, jak i pojedyncze opracowania na temat tytułowego tekstu w językach kongresowych oraz na gruncie polskim. Choć wspomina o *editio princeps* oraz o zapowiadanym wydaniu opracowywanym przez Grzegorza Kaszyńskiego (publikacja przewidziana na 2025 r.), na tym etapie brakuje odwołania do właściwych rękopisów, na podstawie których można prześledzić transmisję badanego tekstu, co badacz uzupełnia tę lukę w następnych rozdziałach. Uzasadnia również, dlaczego w swojej monografii ogranicza się do tzw. Ewangelii Dzieciństwa (Mt 1-2) i przywołuje reprezentatywną bibliografię poświęconą tej części ewangelii kanonicznej. Dalszą część wstępu poświęca szczegółowemu omówieniu metody socjoretorycznej Vernona Robbinsa, uzasadniając, które z jej elementów (tekstur) są niezbędne do uwzględnienia, a które możliwe do ominięcia w wypadku średniowiecznego tekstu wyjętego z kontekstu historyczno-kulturowego oryginalnych ewangelii. Ponowna analiza metody może początkowo budzić wątpliwości, wynikające z faktu wyczerpującego przedłożenia jej na gruncie polskim w 2016 przez dwójkę biblistów, D. Muszytowską

(część wstępna monografii obejmująca również krytyczną ocenę metody i propozycją korekt) oraz M. Kowalskiego w dwóch obszernych artykułach opublikowanych na łamach *The Biblical Annals*. Z pewnością atutem ponownego omówienia tej metody jest nie tylko perspektywa jej upowszechnienia na gruncie polskim (s. 15) poprzez wielokrotne prezentowanie jej zasad, ale nade wszystko udana próba przedstawienia jej korekty i przystosowania do tekstów odmiennych od dzieł literackich Śródziemnomorza doby antyku (s. 30-33). Autor uczynił to głównie na drodze ograniczenia jej analizy do czterech aspektów, które odpowiadają czterem kolejnym rozdziałom: tekstury wewnętrznej, badań intertekstualnych, tekstury społeczno-kulturowej i ideologicznej. Zabrakło eksplicitnego i precyzyjnego sformułowania głównego celu badań, który został jedynie zasygnalizowany w różnych fragmentach wstępu. Cele szczegółowe przywołuje Goniszewski w kolejnych rozdziałach i podrozdziałach.

Pierwsza – badawcza – część monografii została poświęcona teksturze wewnętrznej, z uwzględnieniem: repetycyjno-progresywnej, narratywnej i argumentacyjnej. Każdą z nich Goniszewski rozpracowuje z dużą biegłością. W teksturze repetycyjno-progresywnej bierze pod uwagę terminy chrystologiczne (s. 33-41), onomastykę (s. 41-44), toponimy (s. 44-47) oraz formy czasownikowe (s. 47-52). Każdy z paragrafów opatruje szczegółowym wykazem pojęć w formie tabelarycznej, a następnie poddaje je gruntownej analizie. Już na tym etapie wykazuje nie tylko zaawansowaną znajomość hebrajszczyzny rabinicznej, ale również badawczą wnikliwość, którą ujawnia choćby w sposobie uzasadniania w kluczu rabinicznym zaadaptowanej w Mt^{ShemTob} wersji imienia Jezus (יש"ע) czy też dostrzegając dwuznaczność semantyczną rdzenia ירע. Wnioskuje, że ShemTob „chciał pokazać, że prawdziwa znajomość pochodzenia Jeszu jest związana nie z rzeczywistością biologicznych narodzin, ale ze znajomością Świętych Pism Izraela” (s. 50). W analizie tekstury narracyjnej badaniu podlegają narrator, sposoby przekazywania treści, poszczególni bohaterowie oraz zwroty

akcji obecne w strukturze fabularnej utworu. Choć jest to przykład klasycznej narratologii, Goniszewski również w tej części wskazuje na rabiniczne adaptacje ewangelicznych treści, zauważając odmienny sposób rozumienia i prezentowania Ducha Świętego (jako *רוח הקדש*) oraz stosowanie terminów teologicznych zaczerpniętych spoza kontekstu liturgicznego (*"אלקים/ה"* s. 57-58). Na tym etapie zapowiada, że choć dalej zajmie się głównie elementami retoryki hebrajskiej, nie pominie również omówienia środków literackich pochodzących z retoryki grecko-rzymskiej, którym faktycznie poświęcił zdecydowanie mniej miejsca. Dysproporcja ta znajduje swoje uzasadnienie w konkluzji ze wskazaniem judaistycznych adresatów argumentacji (s. 82). Również na tym etapie autor szczegółowo analizuje strukturę tekstu, zwracając uwagę na konstrukcję klimaktyczną rodowodu, zawarte w nim anadiplozy (niekiedy zaburzone) oraz cały szereg paralelizmów i inkluzji na dalszych etapach. Niekiedy strategie retoryczne mieszają się z badaniem struktur, ściśle z nimi w tym wypadku związanych. Badacz podkreśla ostatecznie kluczową rolę argumentacyjną cytatów starotestamentowych, które stanowią istotny dowód mesjańskiej tożsamości Jezusa.

Rozdział drugi poświęca Goniszewski strukturze interaktywnej, w której, jak sam wskazuje, uwzględnia relację „do rzeczywistości pozatekstowej zarówno oryginału, jak i tłumaczenia hebrajskiego” (s. 83). Bierze przy tym pod uwagę zarówno bezpośrednie cytacje (Mt 1,22-23; 2,5-6.15.17-18.23.), które rozpatruje w kluczu intertekstualnym, komentując ich specyfikę we właściwym kontekście – najpierw w odniesieniu do znaczenia dla starożytnych słuchaczy wersji kanonicznej Mt (na podstawie greckiej i łacińskiej wersji tekstu), a następnie w kontekście średniowiecznych odbiorców hebrajskiej Mt^{ShemTob}. Dalej autor dokonuje rekontekstualizacji i rekonfiguracji, rozpatrując rodowód Jezusa (Mt^{SzemTob} 1,1-16) na tle genealogii biblijnych *תולדות*, wedle historii z Rdz, Lb, Rt i 1 Krn. Odczytuje ponadto Mt^{SzemTob} 1,18-2,23 (opis narodzin i prześladowań z inicjatywy Heroda) wedle Wj 1,8-4,13 w kluczu typologii Mojżesz-Jezus, faraon-Herod. Nie ogranicza się jednak wyłącznie

do relacji intertekstualnych w Biblii, ale powołuje się również na *Ant.* 2,9,210-216 i cykl dorocznych czytań w liturgii synagoidalnej. Na podstawie używanych konstrukcji hebrajskich, z dużym powodzeniem dowodzi, że autor Mt^{SzemTob} konsultował swój przekład z Wj w wersji TM, zaznaczając jednak, że wielkie piętno odcisnęły na przekładzie również tradycje pozabiblijne. Omawiając Mt^{SzemTob} 2,2, dostrzega związki z Lb 24,17 i wskazuje gwiazdę jako wspólny mianownik obecny w obu tekstach. Choć znaczenie gwiazdy w oryginalnej wyroczni Balaama nie jest jednoznaczne, Goniszewski dowodzi, że jej mesjańska interpretacja była już jasna dla targumistów. W dalszej części opracowania omawia również intertekstualną relację między kanonicznymi Mt 1-2 i Mt^{SzemTob}, wychodząc poza relacje z TM i pozabiblijną tradycją literacką Żydów. Na rzetelność badacza wskazuje fakt doboru wersji greckiej najlepiej przystawalnej do omawianego dzieła, a więc wybór nie NA28, ale bizantyjskiej wersji ewangelii. W tym miejscu monografii pojawia się niespodziewanie identyfikacja tłumacza utożsamianego z nieznanym konwertytą „z judaizmu na chrześcijaństwo na terenie Półwyspu Iberyjskiego, gdzieś w XII lub XIV wieku po Chr.” (s. 123). Tę część pracy wykorzystuje autor, by wejść w twórczą polemikę z Georgem Howardem, przedstawiając dobrze uargumentowaną krytykę jego zbyt daleko idących wniosków. W analizach tekstualnych wykazuje również badawczą wnikliwość i uważność. Zwraca uwagę na brak rekapitulacji z w. 1,17 w rodowodzie Jeszu, tłumacząc, że z powodu odnotowywanych w nim przeoczeń nie byłaby ona zgodna z faktycznym stanem liczbowym pokoleń wzmiankowanych w rękopisach Mt^{SzemTob}. W w. 19 rodowodu dostrzega dodatki o charakterze interpretacyjnym, nawiązującym do tradycji żydowskich związanych z instytucją małżeństwa. W tym miejscu formułuje bardzo istotny wniosek co do sposobu czytania kanonicznego Mt przez pryzmat tradycji i własnego *Sitz im Leben* tłumacza (s. 129). Po teksturze interaktywnej Goniszewski omawia interakcje kulturowe w obrębie tak starożytnego, jak i średniowiecznego Mt (od s. 129). Koncentruje się na osobie pomazańca, w pierwszej kolejności na jego

rodowodzie Dawidowym i na ewolucji jego znaczenia. Zauważa, że w judaizmie rabinicznym doszło do stonowania oczekiwań i wyobrażeń mesjańskich. Zjawisko to uznaje za reakcję na chrześcijańską chrystologię (m.in. odarcie z towarzyszących jego przyjściu cudów). Zauważa również, że nie bez znaczenia jest powiązanie Jezusa z Abrahamem i Mojżeszem w kontekście oczekiwań środowisk żydowskich względem osoby mesjasza, co sprawia, że tekst ewangelii jawi się – jak sam go określa – „swojski”, „nasz”. Ostatecznie koncentruje się na interakcjach społecznych w obrębie ról, relacji, identyfikacji i instytucji (od s. 154). Analizuje głównie rolę ojca i syna na podstawie rodowodu, podkreślając, że wskazywanie na pochodzenie od matki pojawiło się dopiero w wyniku powstań żydowskich w I i II w. po Chr. (s. 156). Dostrzega również zaburzenie relacji poprzez wprowadzenie do rodowodu kobiet, by ostatecznie owe przekroczenia odnotować również w innych miejscach ewangelii (lista na s. 158). Omawiając relację mąż-żona (oraz zwyczaje moharu, próbę gorzkiej wody etc.), wyjaśnia, że z perspektywy tradycji żydowskiej – wyróżniającej dwóch typy dziewictwa – można spojrzeć inaczej na dziewiczość Mariam. Z relacji rodzinnych przechodzi na płaszczyznę polityczną. Dostrzega, że pomimo tradycyjnego idealizowania Dawida sama instytucja monarchii nie była pozytywnie postrzegana przez Żydów, m.in. w kluczowej DtrH. Wyjaśnia, dlaczego Herod, pomimo mesjańskich aspiracji, nie mógł spełnić teologicznych oczekiwań, zaś autentycznym królem jest dopiero Jezu. Odwołując się z kolei do motywu emigracji, który powiązać można z historią Józefa Egipskiego, nawiązuje do toposu powrotu do Ziemi Obiecanej i zajęcia należnego miejsca.

W rozdziale trzecim badacz koncentruje się na teksturze społeczno-kulturowej (od s. 170). Zaczyna od omówienia dyskursu reformistycznego, dostrzegając go w rodowodzie Jezusa, najpierw na podstawie przywołanych w nim postaci Dawida i Abrahama, następnie poprzez zaburzenie schematu ojciec-syn i ostatecznie w kontekście degradacji i dezintegracji monarchii w historii Izraela. Zauważa, że zarówno

w starożytności, jak i w średniowieczu nadzieje podsycane były wizją eschatologicznego zjednoczenia rozproszonego Izraela. Wedle genealogii z Mt^{ShemTob} oczekiwanym reformatorem ma być właśnie Jezus. Realizuje on scenariusz taumaturgiczny, potwierdzony prorocstwami już na etapie cudownego poczęcia i narodzenia oraz obecnością posłańców, którzy objawiają wolę Boga. Wpisuje się w klucz rewolucyjny, ale także – w odniesieniu do pozostałych treści Ewangelii Dzieciństwa – utopijny, poprzez zestawienie opresyjnej władzy (Heroda i Hirkania) z nadziejami wyzwolenia, których wcieleniem jest Jezus. Autor ilustruje swoją argumentację wieloma przykładami działań Heroda i oczekiwań związanych z nowym królem, który wymyka się ziemskiej polityce, wnosząc nową jakość rządów. Omawiając społeczne i kulturowe wartości osiowe (od s. 177), Goniszewski ogranicza się do najważniejszych dla basenu Śródziemnomorza, czyli do honoru i wstydu. Wykazuje się przy tym nie tylko właściwym, ale i głębokim rozumieniem wspomnianych starożytnych wartości kulturowych. Zwraca uwagę na uwarunkowania instytucjonalne honoru, na jego dziedziczenie, przypisywanie i nabywanie za sprawą chwalebnych czynów. Odwołuje się również do stratyfikacji społecznej zarówno w okresie Drugiej Świątyni, jak i okresie judaizmu rabinicznego. Wyjaśnia także, co warunkowało honor w rodzinie. Następnie skupia się na honorze dziedzicznym (od s. 181), analizując genealogię Jezus, w której kluczowe role odgrywali Abraham i Dawid. Podjętą problematykę zestawia z dyshonorem przypisywanym Jezusowi w środowisku rabinicznym, gdzie określany był jako *mamzer* [bękart], syn nie Józefa, a tym bardziej nie Boga, ale żołnierza Pantery (wedle Celsusa i *Toledot Jezus*). Czyni również ciekawą uwagę na temat Józefa, który musiał zmierzyć się z nowym rozumieniem zarówno własnego honoru, jak i honoru Mariam oraz poczętego w niej dziecka. Zajmuje się również kwestią honoru nabytego, wynikającego z zasady ograniczoności dóbr, o który Herod rywalizuje z Jezus. W tym kontekście podejmuje temat dominacji Jerozolimy, która czerpała korzyści z obecności świątyni, i konfrontuje ją z małymi osiedlami, z którymi

związany był Jeszu – z niewielkim Betlejem o teokratycznym i mesjańskim potencjale i mającym marginalne znaczenie Nazaretem. Autor doskonale radzi sobie z postrzeganiem galilejskości Jeszu, odnosząc się do związków judaizmu rabinicznego z Galileą po upadku świątyni. Goniszewski rozpoznaje w tekstach Mt^{ShemTob} 1-2 również finalne kategorie społeczne. Po pierwsze – zauważa w ruchu zapoczątkowanym przez Jezusa subkulturę funkcjonującą w opozycji do dominującej kultury Izraela i judaizmu biblijnego. Po drugie, wskazując na obecność marionetkowego władcy o nieuprawnionych aspiracjach mesjańskich, którym jest Herod, Goniszewski ukazuje Jeszu jako pełnoprawnego pomazańca, a cały stojący za nim ruch uznaje za kulturą alternatywną.

Ostatni z rozdziałów, będący syntezą dotychczasowych analiz, Goniszewski poświęcił teksturze ideologicznej (s. 200). Podkreśla, że choć nie znamy przeznaczenia Mt^{ShemTob}, jest ona dziełem wyjątkowo przystępnym dla odbiorcy żydowskiego. Przystępnym, po pierwsze, dlatego, że w odniesieniu do postaci mesjasza porusza się w obrębie koncepcji i pojęć nie tylko dla Żydów zrozumiałych, ale również pozbawionych elementów chrześcijańskiej chrystologii. Istotną rolę odgrywa tu nie tylko tożsamość mesjasza jako syna Dawida, który odbuduje dynastię i królestwo, ale również jego stosunek do Tory. Po drugie, jak argumentuje autor, Mt^{ShemTob} jest przystępna przez powrót do języka hebrajskiego i harmonizacji z TM. W warstwie greckiej zgubiona została bowiem właściwa treść tytułu Χριστός, który zamiast wskazywać na pomazańca stał się częścią imienia własnego Jezusa. Dlatego powrót do משיח pozwala na *stricte* żydowskie spojrzenie na postać Jeszu w kontekście oczekiwań mesjańskich. Podobnie ma się rzecz z בן דוד. Harmonizacja brzmienia cytatów ze Starego Testamentu z TM, niekiedy w opozycji do teologii chrześcijańskiej i LXX (Iz 7,14), przybliżyła Mt^{ShemTob} odbiorcom żydowskim czyniła lekturę tekstu bardziej zachęcającą poprzez unikanie ingerencji w święte teksty i eliminowanie z nich koncepcji chrześcijańskich. Niezależnie więc, jaka była zamierzona funkcja przekładu, był on tekstem czytelnym dla wyznawców judaizmu średniowiecznego, czego

autor dowodzi na podstawie bogatej literatury źródłowej – zarówno wczesnochrześcijańskiej o charakterze polemicznym i apologetycznym, jak i żydowskiej.

Zakończenie stanowi dopełnienie precyzyjnej analizy przeprowadzonej przez autora. Goniszewski podsumowuje dotychczasowe analizy i konkluduje, ostrożnie formułując wnioski z należytą pokorą badawczą, która przejawia się zwłaszcza w zdaniu: „Egegeza Mt^{ShemTob} 1-2 nie pozwoliła na jednoznaczna odpowiedź na pytanie o funkcję i przeznaczenie tego tekstu” (s. 214). Dopiero w zakończeniu wyrażony eksplicitnie został badawczy cel opracowania, który jednak udało się zrealizować. Zgodnie z wymogami metodologicznymi autor streszcza tu każdy z rozdziałów, a następnie raz jeszcze podkreśla wielki potencjał hebrajskiego Mt w dialogu z judaizmem, posiłkując się tym razem zakończeniem dzieła, z którego tłumacz hebrajski usunął kontrowersyjną w środowiskach żydowskich formułę trynitologiczną oraz nakaz misyjny. Swoje nadzieje teologiczne związane z hebrajskim Mt Goniszewski poparł ostatecznie fragmentem dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej oraz wypowiedzią św. Jana Pawła II w synagodze rzymskiej z 1986 r.

Monografię zamyka Aneks z przekładem całej hebrajskiej Ewangelii Mateusza, którego dokonał autor. Jak sam zaznaczył, chciał zachować semicki koloryt tekstu, więc przekład bywa szorstki (np. „ubrani strojami wielkich” w 11,8; „I stała się pora wieczoru” w 14,22). W tym miejscu dowiadujemy się, co jest podstawą przekładu, a więc autor, który tutaj powinien figurować już jako tłumacz, uzupełnia informacje odnośnie do istniejących manuskryptów, zaś uwagi dotyczące krytyki tekstualnej i transmisji tekstu zamieszcza w przypisach do przekładu. Przekład Mt^{ShemTob} należy powitać z radością, ponieważ zgodnie z intuicją tłumacza, otwiera on nowe pola badawcze nie tylko dla specjalistów z zakresu kanonicznego Mt, ale również judaistów i mediewistów.

Gdy mowa o ewentualnych niedostatkach, w monografii pojawiają się niekiedy zbyt odważne i niepoparte bibliografią stwierdzenia, które wciąż są przez egzegetów dyskutowane i nierozstrzygnięte, choćby

kwesta genologiczna: „Ewangelia Mateuszowa, a zatem i jej hebrajski przekład, jest biografią antyczną” (s. 13, odnośnik bibliograficzny pojawia się dopiero w przypisie 28) czy na płaszczyźnie kulturowej sprawa potencjalnej kary „wytępienia”, która miałaby spotkać ciężarną Mariam (s. 185). Autor nie poddaje w wątpliwość faktu zagrożenia jej życia, choć praktyka kamienowania niewiernych żon w zdominowanym przez Rzym Izraelu poddawana jest w wątpliwość.

Mankamentem, choć o niewielkim znaczeniu dla wysokiej jakości monografii, są drobne lapsusy językowe i błędy literowe: „w procesie egzegezy wybranego tekst” (s. 19); „możemy wyróżnić kilka sposób opracowania” (s. 24); „Narrator wiąże je jednak do sytuacji” (s. 62); urwane zdanie (wystarczyło umieścić je po przecinku poprzedniego dopowiedzenia) „Jego osoba, której dotyczą podejmowane różnego rodzaju decyzje” (s. 63).

Pewne zastrzeżenia budzą cytowania, zwłaszcza w paragrafie „Interakcje ze słowem mówionym i pisanym”, zarówno w wersji greckiej, jak i w przekładzie. W pierwszym przypadku mamy do czynienia ze stale powielanym błędem natury edytorskiej, gdzie w miejscu dywizu pojawia się *spiritus asper* z akcentem *circumflexus* (s. 91, 98). Jeżeli chodzi o samodzielne przekłady autora, należy zauważyć, że w przypadku języka hebrajskiego są one jak najbardziej uzasadnione, w tłumaczeniach tekstów greckich gubi się ich zgodność z hebrajskim i łaciną, np. zamiast „bo ich nie ma” (w Mt^{SzemTob}, BTP5, BEP etc.) na rzecz o wiele głębszego „bo nie istnieją”, choć w oryginale widnieje to samo ὅτι οὐκ εἰσὶν (Mt 2,18, s. 98). Nawet jeśli są one bardzo literalne i nie zawsze respektujące zasady polszczyzny na rzecz ukazania ich semickiego charakteru, nie dostrzegam zasadności nieskorzystania np. z BTP5, skoro w wypadku łaciny autor sięga do kwiecistego Wujka.

Reasumując, praca Goniszewskiego jest monografią nietuzinkową na arenie nie tylko polskiej, ale również międzynarodowej z przynajmniej dwóch powodów. Po pierwsze, jest bardzo wierną i udaną próbą aplikacji metody opracowywanej przez lata przez Vernona Robbinsa;

po drugie, metody nie zaaplikowano do tekstu biblijnego *sensu stricto*, ale do przekładu będącego średniowieczną recepcją Ewangelii Mateuszowej. Autor nie tylko sprawnie posługuje się trudnym narzędziem, jakim jest socjoretoryka, ale ukazuje również jego potencjał dla badania tekstów z innych epok. Warto również podkreślić wysoki poziom warsztatu lingwistycznego badacza, który pozwolił mu na dokonanie samodzielnego przekładu Ewangelii Mateusza w wersji SzemToba. To wszystko każde uznać wkład monografii za znaczący dla rozwoju nauk teologicznych.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXVII

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

WARSZAWA 2024

REDAGUJE KOLEGIUM

prof. dr hab. Jakub Sławik – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ucz. – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ucz.

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ucz. – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydawnictwo Naukowe ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 13,0.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

KONRAD BUZAŁA, <i>The Old Testament canon: terminology, history of research, and its current status</i>	405
*KONRAD BUZAŁA, <i>Kanon Starego Testamentu. Terminologia, historia badań i ich aktualny stan</i>	*7
IGOR HABURA, <i>Imię Boże jako ikona pisana dźwiękiem</i>	433
VÁCLAV JEŽEK, <i>Gregory of Nyssa and the Witch of Endor in the context of Machine Learning</i>	451
MAREK KITA, <i>Światło w ciemności: Chrystologiczna teodycea w kontekście ewolucyjnej wizji kosmosu i przyrody</i>	473
ADAM MAGRUK, <i>Między bizantyjską tradycją a tożsamością polskiego Prawosławia. Program ikonograficzny cerkwi Św. Sofii – Mądrości Bożej w Warszawie, cz. 1</i>	493
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Dążenie do inkluzji społecznej uczniów poprzez włączenie idei edukacji obywatelskiej do nauki religii</i>	539
TADEUSZ ZIELIŃSKI, <i>Laboratorium inkluzywnej różnorodności. Misja publiczna Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie</i>	569

RECENZJE

Ehrman, Bart D. 2024. <i>Falsz. Kto pisał w imieniu Boga i dlaczego autorzy Biblii nie są tymi, za których ich mamy</i> . Tłum. Maciej Studencki. Warszawa: Wydawnictwo Filtry. ISBN: 978-83-68180-13-8, ss. 344 (MARCIN WALCZAK)	601
Goniszewski, Piotr. 2021. „Jezus zwany Mesjaszem, co się tłumaczy Chrystus” (MtSzemTob 1,17). Socjoretoryczna analiza Ewangelii Dzieciństwa z hebrajskiej Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob) (Uniwersytet Szczeciński. Rozprawy i Studia [MCCXLV] 1221). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. ISBN 978-83-7972-488-8, ss. 304 (ANNA RAMBIERT-KWAŚNIEWSKA)	615

*Zbawienie z perspektywy Zagłady. O książce Jacka Leociaka
„Zapraszamy do nieba” (Leociak, Jacek. 2022. Zapraszamy do nieba.
O nawróconych zbrodniarzach. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
ISBN: 9788381915861, ss.336) (IRENEUSZ ZIEMIŃSKI)..... 627*

Wykaz autorów 649

*Teksty oznaczone gwiazdką zawarte są wyłącznie w E-Wydaniu.

Contents

ARTICLES

KONRAD BUZAŁA, <i>The Old Testament canon: terminology, history of research, and its current status</i>	405
*KONRAD BUZAŁA, <i>The Old Testament canon: terminology, history of research, and its current status (polish version)</i>	*7
IGOR HABURA, <i>The Name of God as an Icon Written by Sound</i>	433
VÁCLAV JEŽEK, <i>Gregory of Nyssa and the Witch of Endor in the context of Machine Learning</i>	451
MAREK KITA, <i>Light in the darkness. Christological theodicy of an evolutionary view of the cosmos and nature</i>	473
ADAM MAGRUK, <i>Between Byzantine tradition and the identity of Polish Orthodoxy. The iconographic program of the Church of St. Sophia – Holy Wisdom in Warsaw (Part 1)</i>	493
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Religious education as a form of civic education. A contribution to the social inclusion of students</i>	539
TADEUSZ ZIELIŃSKI, <i>Laboratory of inclusive diversity. The public mission of the Christian Theological Academy in Warsaw</i>	569

REVIEWS

Ehrman, Bart D. 2024. <i>Falsz. Kto pisał w imieniu Boga i dlaczego autorzy Biblii nie są tymi, za których ich mamy</i> . Trans. Maciej Studencki. Warszawa: Wydawnictwo Filtry. ISBN: 978-83-68180-13-8, pp. 344 (MARCIN WALCZAK)	601
Goniszewski, Piotr. 2021. „Jezus zwany Mesjaszem, co się tłumaczy Chrystus” (MtSzemTob 1,17). <i>Socjoretoryczna analiza Ewangelii Dzieciństwa z hebrajskiej Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob) (Uniwersytet Szczeciński. Rozprawy i Studia [MCCXLV] 1221)</i> . Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. ISBN 978-83-7972-488-8, pp. 304 (ANNA RAMBIERT-KWAŚNIEWSKA)	615

Salvation from the perspective of the Holocaust. About Jacek Leonciak's book „Zapraszamy do nieba” (Leociak, Jacek. 2022. Zapraszamy do nieba. O nawróconych zbrodniarzach. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne. ISBN: 9788381915861, pp.336) (IRENEUSZ ZIEMIŃSKI) 627

List of authors 649

*Texts marked with an asterisk are available only in the E-Edition.

Wykaz autorów

Konrad Buzala, kbuzala@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Igor Habura, i.habura@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Václav Ježek, vaclav.jezek@unipo.sk, Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Masarykova 15, 080 01 Prešov, Slovenská republika

Marek Kita, marek.kita@us.edu.pl, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, ul. H. Jordana 18, 40-043 Katowice

Adam Magruk, a.magruk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Elżbieta Bednarz, e.bednarz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Tadeusz Zieliński, t.zielinski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa